Vleermuiswerkgroep Nederland

Nieuwsbrief 63
Jaargang 22 (2010)
Nummer 3

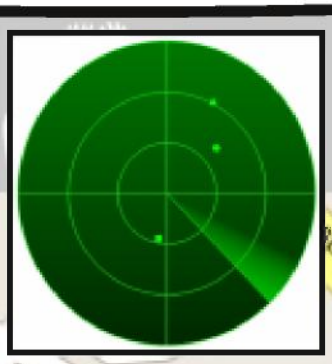

Colofon

De Nieuwsbrief is een uitgave van
de Vleermuiswerkgroep Nederland

ISSN 0928-3587

Redactie:
Carolien van der Graaf, René Janssen,
Annemieke Ouwehand

Redactieadres:
Carolien van der Graaf
Ellekomstraat 70
2573 XG Den Haag
vlennieuwsbrief@vleermuis.net

De redactie houdt zich niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Wel houdt de redactie zich het recht voor artikelen in te korten, te redigeren en voor personen of groepen kwetsende artikelen niet te plaatsen.

Artikelen insturen:
Teksten kunnen aangeleverd worden via mail. Foto's en tekeningen liefst apart via de e-mail toesturen. Grafieken gelieve in een excel-bestand te versturen.
E-mail:**VLENNIEUWSBRIEF@vleermuis.net**

People from outside the Netherlands can subscribe to the Newsletter by sending an e-mail to vlennieuwsbrief@vleermuis.net to become a VLEN member.

Adreswijzigingen kunnen rechtstreeks doorgegeven worden door te mailen naar: leden@zoogdiervereniging.nl.

Afbeelding voorplaat:

Inhoud

3 Programma Vlen-dag *door de redactie*

5 Oproep Foto's vleermuisgebouwen
door Anton van Meurs

6 Verslag Nacht van de vleermuis 2010
door: Leonie de Kluys, www.vleermuis.net

7 Vier lange vleermuisdagen: Cursus Batsound / Vangen & hanteren
door: Niels de Zwarte, Garry bakker

10 Overwinterende vleermuizen op de Utrechtse Heuvelrug
door: Fons Bongers

13 Korte nieuwsberichten en andere wetenswaardigheden

14 Agenda
16 Adressen

Vlen-dag Zaterdag 30 oktober 2010 te Culemborg

door: de redactie

De jaarlijkse Vlendag komt er weer aan en is wederom op de laatste zaterdag van oktober. Schrijf het in je agenda en mis deze dag niet!

De Vlendag is een dag met lezingen over vleermuizen, vleermuisonderzoek en andere vleermuiswetenswaardigheden. Tevens is de Vlendag een dag waarop alle personen die geïnteresseerd zijn in vleermuizen elkaar kunnen ontmoeten. Na Utrecht, drie maal Leiden, één maal Zutphen, Roermond, Nijmegen en Deventer hebben we dit jaar een locatie gezocht in het midden van het land. We zijn uitgekomen in Culemborg waar de VLEN- dag 2010 zal plaatsvinden. De locatie wordt ons gesponsord door Apodemus Fieldequipment.
Ook dit jaar hebben we getracht een divers aanbod aan sprekers uit te nodigen.
Naast de diverse lezingen zijn er posters en een natuurboekenmarkt. De VLEN-dag duurt van 9:00 uur tot 17:00.

Zoals alle jaren: De VLEN- dag is gratis voor leden. Niet leden dienen zich (gratis) op te geven via **excursie@vleermuis.net**.

Routebeschrijving Scholengemeenschap Lek & Linge, Multitulilaan 2 te Culemborg
Dit jaar wordt de jaarlijkse VLEN-dag gehouden in de ORS Lek en Linge aan de Multitulilaan te Culemborg. Deze locatie ligt op 750 meter van het treinstation Culemborg. Tevens is er voldoende parkeergelegenheid.

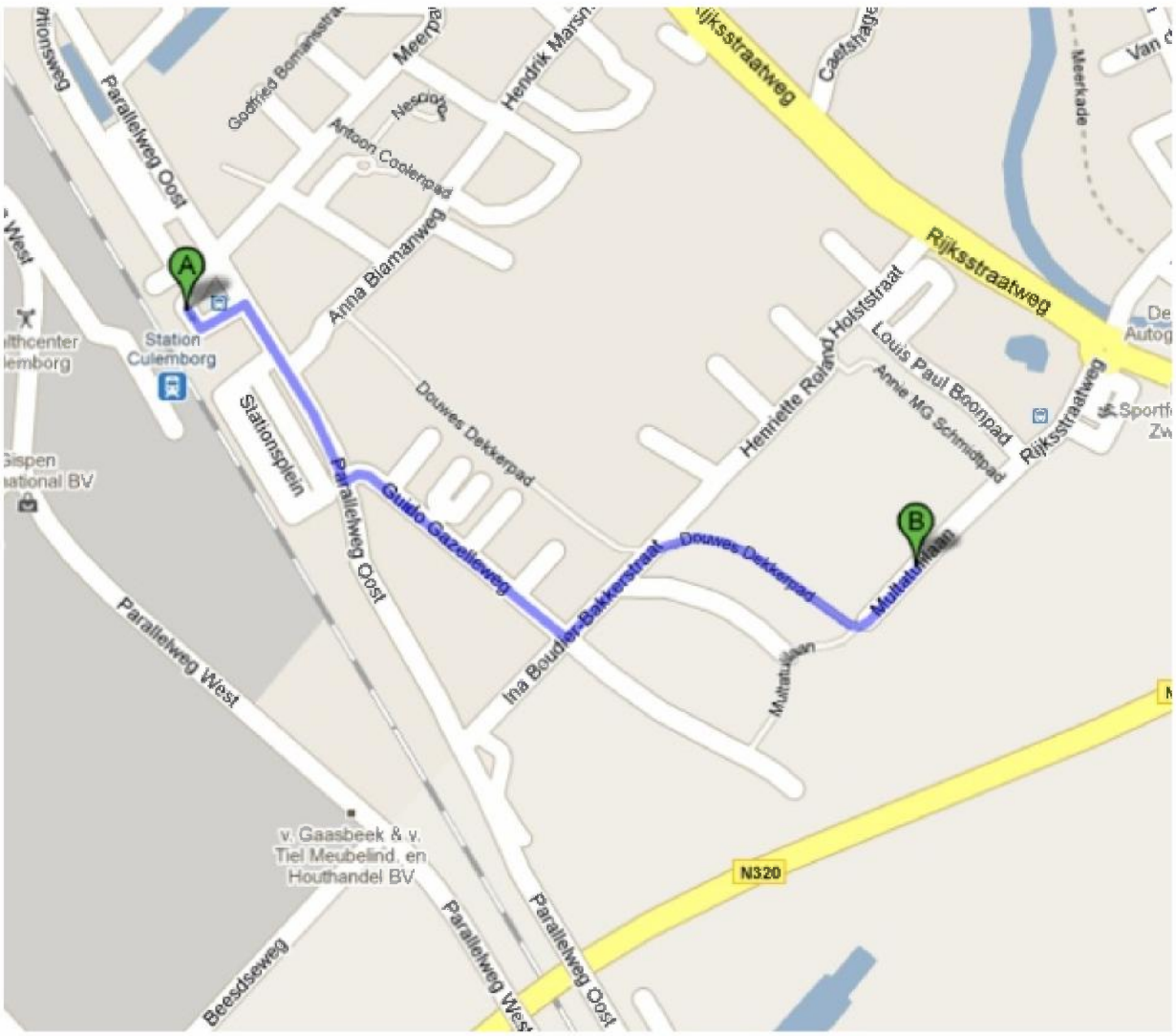

HET PROGRAMMA van de VLEN-dag 2010

Tijd Onderdeel, spreker

9:00	Zaal open, koffie en thee
10:00	Opening door de dagvoorzitter

Lezingen

10:05	Presentatie door Apodemus Fieldequipment
10:15	Gebruik van duikers onder wegen en spoorlijnen door vleermuizen. *Martijn Boonman*
10:45	Wabo: Een vloek of een zege? *Mariska Nieuwenhuijsen*
11:15	Pauze (koffie en thee)
11:45	Vleermuizen op de radar (2), relatie vleugelslag en ultrasone pulsen, *Willem A. Hol*
12:15	Zwermgedrag voor de forten van Antwerpen, *Daan Dekeukeleire*
12:45	Pauze (in de kantine zijn belegde broodjes) – Videopresentatie
13:45	Zoetermeer: wat heeft een jonge stad vleermuizen te bieden? *Garry Bakker*
14:15	Amerikaanse eik: Een vloek of een zegen voor vleermuizen? *Alex Levevre*
14:45	De nacht van de vleermuis 2010: een groot succes?! *Leonie de Kluys*
15:00	Pauze (koffie en thee)
15:45	Dwergen uit de kast… *Tjeerd Kooij*
16:15	Vijftiende Internationaal Bat Research Conference Praag *Lobke Thijssen*
16:45	Afsluiting door de dagvoorzitter
17:00	Opruimen en/ of het gebouw verlaten

Oproep Foto's vleermuisgebouwen

door; Anton van Meurs, Stichting Zoogdierwerkgroep Zuid-Holland (favanmeurs@wxs.nl)

Wat is een geschikt gebouw voor vleermuizen?
Op vleermuis.net gaan foto's geplaatst worden van gebouwen en kunstwerken met vleermuisverblijfplaatsen. De bedoeling van deze foto's is een soort overzicht te maken van bijzondere en gewone verblijfplaatsen. Locaties waar je het niet verwacht, en waar je het wel verwacht. Hierbij dan ook een oproep om foto's te mailen aan ondergetekende, voorzien van een korte beschrijving van deze verblijfplaats, waar de in- en uitvliegopeningen zitten, of het vanaf de openbare weg goed te zien is, welke soort of soorten er gebruik van maken, aantallen, zomer/winter/paar, etcetera. De exacte locatie van de verblijfplaats zal niet openbaar gemaakt worden. Ik wil het wel graag weten, zodat er geen dubbelaars geplaatst worden.

Het komt nog vaak voor dat gebouwen als niet geschikt worden aangemerkt, terwijl vleermuizen er wel langdurig gebruik van maken. Het komt ook vaak voor dat bijv. bij flatgebouwen wordt gezocht naar keutels op de straat of aan de muur (als indicatie voor aanwezigheid verblijfplaatsen) en vervolgens verblijfplaatsen op basis van deze inspectie worden uitgesloten, terwijl de dieren hun in- en uitvliegopening op de 12e etage hebben, of op het balkon. Of dat er bovenop een gebouw een smallere hogere etage is, die gebruikt wordt als onderkomen voor een kraamkolonie (niet te zien vanaf de openbare weg). Het gaat met name om gebouwen en kunstwerken (bruggen/steigers/viaducten etc.).

Wie had dat gedacht?
Op deze foto (bron: Google Earth, zie bijlage) staat een volledig bepleisterd pand uit het eind van de jaren 70. Regelmatig vinden de bewoners dwergvleermuizen en laatvliegers in hun woning. Op het eerste gezicht zijn er geen openingen te zien. Bij uitgebreide inspecties in en rond deze woning is gebleken dat aan de zijkant van de nok kleine openingen zitten waar vleermuizen in kunnen. Deze openingen worden echter niet gebruikt. De vleermuizen gebruiken ventilatiegaatjes naar de spouwmuur onder de metalen kozijnen van het badkamerraam op de tweede etage, boven de uitbouw. Deze openingen (ca 2x1 cm) zitten volledig verborgen onder de uitstekende rand van het metalen kozijn. Verder zitten in de hoeken van de raamkozijnen kleine gaten, waardoor vleermuizen de spouw kunnen bereiken.

Verslag nacht van de vleermuis 2010

door: Leonie de kluys, www.vleermuis.net - nieuws

De nacht van de vleermuis was dit jaar weer een groot succes. Hoewel we erg onzeker waren wat het weer betreft is de wandeling op de meeste plaatsen gewoon doorgegaan. Voor zover wij weten is alleen de wandeling in het Haagse Bos niet doorgegaan, vanwege een flinke onweersbui.

Over aanmeldingen had bijna niemand wat te klagen. De wandelingen werden goed bezocht. Alleen in de buurt van Slagharen waren twee wandelingen gepland, waarvan er één door gebrek aan belangstelling niet doorging. Verder was er regelmatig sprake van teveel aanmeldingen waardoor soms mensen teleurgesteld moesten worden. Ook kwam voor dat mensen ter plaatse aanhaakten. In de meeste gevallen bleek dat toch geen probleem.

Onder de aanmeldingen bevond zich weer een groot percentage kinderen. De Vlen had veel aandacht besteed aan het samenstellen van een knutselpakket voor kinderen. Daar is helaas in veel gevallen niets mee gedaan. Terwijl in de praktijk altijd blijkt dat de kinderen graag iets meekrijgen.

Ondanks het toch wat slechte weer hier en daar zijn verschillende soorten vleermuizen gespot. Water- en dwergvleermuizen, maar ook af en toe rosse vleermuizen, een laatvlieger en ruige dwergvleermuizen. Eén groep heeft zelfs een trekroutetelling van watervleermuizen boven water gedaan.

Over aandacht vooraf hadden we ook niet te klagen. Plaatselijke kranten, omroepen en websites besteedden aandacht aan de nacht, maar ook op landelijk niveau werd er melding van gemaakt, zoals een item in het journaal, een kort stukje in de Buitenleven van de ANWB en een interview in het programma Cappuccino op Radio 2.

Wat voor elke excursie geldt, is dat de bezoekers het zeer waardeerden. De deelnemers aan de afgelaste wandeling in het Haagse Bos gaven unaniem aan mee te gaan met de uitgestelde wandeling in voorjaar 2011.

Vleermuiswerkgroep dankt iedereen die zich heeft ingezet voor deze nacht. Wij hopen dat iedereen in 2011 weer bereid is mee te werken, in het internationale jaar van de vleermuis!

In onderstaande tabel een overzicht van de excursie resultaten

Plaats	# deelnemers	# soort	Opmerking
Overijssel	5	2	Leuke excursie, helaas vrij koud en op het laatst regen
Heemstede/Haarlem	34	5	Zeer geslaagde avond
Drente	12 en 24	3	Twee geslaagde dagen. Enige afmeldingen door slechte weersverwachting
Den Haag	25	0	Afgelast door stortbui
Heerlen	25	2	Iedereen heeft genoten
Gravenland	32	3	Geslaagde avond. Kleurplaten vielen erg in de smaak

Vier lange vleermuisdagen: Cursus Batsound / Vangen & hanteren

door: Niels de Zwarte, Garry bakker

Cursus batsound

Op 17 juni 2010 gaf de Zoogdiervereniging een korte cursus vleermuisherkenning. Deze cursus had betrekking op het determineren van vleermuizen aan de hand van geluidsopnamen en werd verzorgd door een expert op dit gebied: Herman Limpens van de Zoogdiervereniging. Het programma dat hiervoor gebruikt wordt is Batsound™ van de firma Pettersson. Hiermee kunnen geluidsopnamen van vleermuizen worden geanalyseerd. In de cursus werd vooral ingegaan op de determinatie van een aantal lastig te onderscheiden soorten aan de hand van het spectrogram, dat wil zeggen het geluidsbeeld op het computerscherm. Een vleermuis zendt ultrasone pulsen uit, waarvan de lengte, minimum en maximumfrequentie en afstand ertussen aanwijzingen vormen voor de determinatie. Van belang daarbij zijn wel de omstandigheden waaronder een geluid is opgenomen: zo klinkt een vleermuis boven water anders dan onder een boomkruin, waardoor variaties ontstaan in het geluidsbeeld.

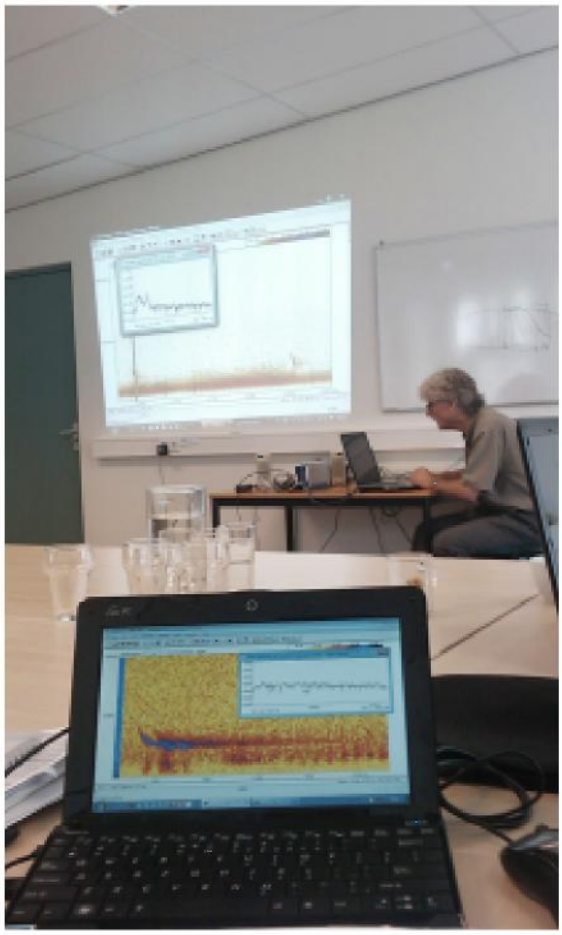

figuur 1: analyseren van spectogrammen

De bevindingen van de cursus vormen voor bSR een extra stimulans om opnamen te maken van vleermuizen in het veld. Voor een aantal soorten, zoals de gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*) zijn deze opnames en analyse achteraf bijna onontbeerlijk. Deze soort is in Rotterdam aanwezig maar is tot nu toe weinig herkend. Vanaf nu gaat dat dus veranderen!

Cursus vangen en hanteren Vijlenerbos

Van 17-20 juni jongstleden werd er in Mechelen, Zuid- Limburg, een vierdaagse cursus vleermuizenvangen gegeven. Deze cursus werd georganiseerd door de Stichting Vleermuizenvangen i.o. (**www.vleermuizenvangen.nl**), een initiatief van een aantal jonge, maar zeer ervaren vleermuisonderzoekers. Er waren zo'n vijfentwintig deelnemers aanwe¬zig, de meesten werkzaam bij ecolo¬gische adviesbureaus en een aantal bij lokale zoogdierwerkgroepen.
Om een beeld te krijgen van het voorkomen, de determinatie of het gebiedsgebruik door vleermuizen, is vangen een beproefde methode. Vooral wanneer onderzoek met de ultrasoondetector ('batdetector') niet volstaat en er soorten gemist worden omdat ze bijna niet hoorbaar zijn, zoals de Bechsteins vleermuis (*Myotis bechsteinii*), de Ingekorven vleermuis (*M. emarginatus*), maar ook de algemenere Gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*). Het vangen van vleermuizen is echter gecompliceerd en vereist veel kennis en vaardigheid. Alle reden om op cursus te gaan.

Lezingen en veldwerk

De eerste avond werd afgetrapt door Peter Lina met een lezing over rabiës, een voor mensen dodelijke ziekte die voor vleermuisonderzoekers een risico kan zijn. In deze lezing werden 'wilde verhalen' over deze ziekte genuanceerd. De verstrekkende gevolgen die een menselijk sterfgeval voor vleermuizen en vleermuison¬derzoek kan hebben, vormen naast de gezondheid van de individuele vleermuisonderzoeker een extra re¬den om altijd te laten controleren of je voldoende gevaccineerd bent. In tientallen lezingen werd over¬dag onder meer ingegaan op soortherkenning, ecologie, de praktijk van het vangen van vleermuizen, hanteren van de dieren, ethische aspecten en dierenwelzijn. De eerste middag werd droog

figuur 2: droogoefenen

geoefend met het opstellen van mistnetten en het verwijderen van 'dummies' uit het net. In de avond toog iedereen ver¬deeld over kleinere groepen naar het bos om het geleerde in de praktijk te brengen. Op verschillende kansrijke plekken in het Vijlenerbosch werd het avondkamp opgeslagen. Er werd steeds gezocht naar 'groene tunnels' waarvan het vermoeden bestond dat er vleermuizen doorheen zouden kunnen vliegen. Deze openingen werden met mistnetten versperd, om zo de vliegende zoogdieren te vangen. Er werd gevangen met twee netten van zeven meter lang die boven elkaar geplaatst werden. Met meerdere aan elkaar geschakelde netten, waren de vangopstellingen tot wel 30 meter breed. Kansrijke vangplaatsen zijn met name te vin¬den rondom kleine poeltjes in het bos, vooral omdat deze niet ruim voorhanden zijn in de heuvelbossen van Zuid-Limburg en vleermuizen graag iets drinken na het uitvliegen in de schemering.

Twee dagen op rij werd tussen 21:00 en 2:00 uur gevangen. Iedere gevangen vleermuis werd eerst uit het net bevrijd en vervolgens gecontroleerd op zwangerschap. Hoogzwangere vrouwtjes werden - vanuit ethisch oogpunt - niet verder onderzocht en direct weer vrijgela¬ten. Daarna werden alle vleermui¬zen tijdelijk verzameld in speciale katoenen zakjes. Allereerst omdat de controle van de netten op nog meer gevangen dieren afgerond moest worden, maar ook omdat tijdens dit onderzoek ook uitwerpselen verza¬meld werden. De poep wordt door het RIVM gecontroleerd op bepaalde coronavirussen die vleermuizen bij zich kunnen dragen.

Tandsteen

Iedere vleermuis werd volgens een standaardprocedure onderzocht. Hiervoor worden gestandaardiseerde formulieren gebruikt. Het belang¬rijkste onderdeel van de cursus werd als eerste in praktijk gebracht: het op naam brengen van de soort op basis van allerlei uitwendige kenmerken, zoals de vorm van het oor, de tragus (het stukje kraakbeen in het oor) en het algehele formaat. Na het op naam brengen, volgt het vastleggen van het geslacht en de biometrische gegevens zoals het gewicht en de lengte van de onderarm. Ook de lastiger zaken, zoals de hoeveelheid tandsteen en de tandslijtage (als indicatie voor de leeftijd) worden bekeken. Na dit onderzoek werd een vleermuis bij voorkeur op een boom weer losgelaten.

Vijf soorten

Het bovenstaande programma van lezingen overdag en vangen in de avond en nacht was een ideale mix om intensief met vleermuisonderzoek bezig te zijn en daarvan te leren. Spelbreker was het weer: het was ronduit koud voor medio juni en dat resulteerde in lage aantallen gevangen vleermuizen. Desalniettemin slaagde iedereen erin vleermuizen te vangen en te hanteren. Gevangen soorten waren: Baardvleermuis (*Myotis mystacinus*), Franjestaart (*M. natteri*), Vale vleermuis (*M. myotis*), Gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*) en Gewone grootoorvleermuis. De gehoopte zeer zeldzame Bechsteins vleermuis is helaas niet gevangen.

figuur 3: vale vleermuis in mistnet gevlogen

figuur 4: loslaten op de boom (vale vleermuis)

Met de uitkomsten van het mistnetonderzoek in het Vijlenerbosch wordt de kennis over een aantal zeldzame soorten zoals de vale vleermuis verder vergroot. Met deze resultaten over het voorkomen en de verspreiding kan uiteindelijk een goed advies gegeven worden aan de beheerder van het bos.

Ook met betrekking tot mogelijke aanwijzing van het terrein als Natura 2000 gebied.
Al met al een leerzaam lang weekend met en goede mix van theorie en praktijk. Een aanrader voor iedereen die zich met vleermuizen bezighoudt, zij het als ecologisch adviseur of als vrijwilliger bij een zoogdiergroep.

N.B. Dit stuk is in aangepaste vorm eerder verschenen in: Straatgras, berichten uit het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, jaargang 22, nr 4 – 2010.

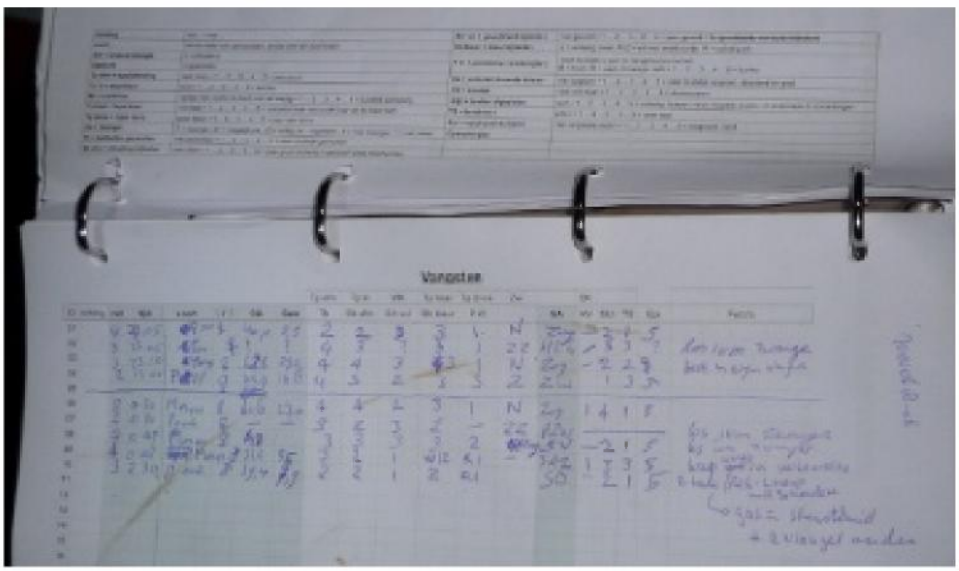

figuur 5: noteren gegegevns op standaard formulieren

Overwinterende vleermuizen op de Utrechtse Heuvelrug

door: Forns Bongers (fonsbongers@hotmail.com)

Vleermuizen staan steeds vaker in de aandacht van natuurbeschermers en van initiatiefnemers voor ruimtelijke ontwikkelingen. Alle vleermuizen binnen de Europese Gemeenschap kennen de hoogste graad van wettelijke bescherming. Dat leidt er ook toe dat het wetenschappelijk onderzoek naar verspreiding en ecologie van vleermuizen intensiever wordt. Op de Utrechtse Heuvelrug doet zich een ontwikkeling voor die inzichten biedt voor een betere bescherming van deze bijzondere zoogdieren.

Vleermuizen op de Utrechtse Heuvelrug
In februari 1997 werden zes potentiële overwinteringlocaties op de toenmalige Vliegbasis Soesterberg onderzocht op de aanwezigheid van overwinterende vleermuizen. Hierbij werden in een ondergrondse gang, aangelegd door de Duitse bezetter, tot veler verrassing vijf watervleermuizen aangetroffen. Een nieuwe soort voor de vliegbasis, maar niet voor de regio. In oude waterkelders op enkele kilometers afstand werden bij jaarlijkse wintertellingen ongeveer 80 watervleermuizen en grootoorvleermuizen waargenomen. De vijf dieren op de vliegbasis waren het begin van een ontwikkeling die door onderzoek en monitoring kon worden gevolgd. Wat zich in de twaalf opvolgende jaren aftekende is zowel vanuit ecologisch onderzoek als vanuit het natuurbeheer interessant.

Van de zeventien soorten vleermuizen in Nederland komen er acht voor op de Utrechtse Heuvelrug. Gebouwbewonende soorten als gewone dwergvleermuis en laatvlieger komen wijd verbreid voor en jagen in natuurgebieden maar ook in de steden en dorpen. De bos- en boombewonende soorten als gewone grootoorvleermuis, rosse vleermuis, ruige dwergvleermuis, watervleermuis, franjestaart en baardvleermuis zijn voor hun verspreiding aan bossen en landgoederen gebonden. Deels jagen ze in nabije open landschappen als agrarische graslanden en moerasgebieden. Mocht u als lezer nog de illusie hebben dat vleermuizen op elkaar lijken … op ecologisch gebied verschillen ze net zoveel als een koolmees, een boerenzwaluw en een zwarte stern van elkaar verschillen bij de vogels.

Vleermuizen en menselijke bebouwing
Van nature kennen vleermuizen in Europa twee soorten verblijfsplaatsen: bomen en grotten. Voor de winterperiode hebben ze een probleem; omdat het allemaal insecteneters zijn zitten ze 's winters zonder voedsel. De meeste Europese soorten lossen dit op door een lange winterslaap te houden. In die periode brengen zij hun metabolisme tot een dusdanig laag niveau terug dat ze met een minimum aan vetreserves deze periode kunnen overleven. Zware, langdurige koude vormt daarbij een bedreiging, enerzijds door bevriezing, anderzijds doordat de dieren om vorstvrij te blijven hun levensprocessen op een hoger niveau moeten brengen. Dat laatste gaat dan weer ten koste van de vetreserves.
De verschillende soorten vleermuizen lossen dat op met verschillende strategieën. Sommige soorten trekken naar het zuiden, andere bezoeken vorstvrije plaatsen voor de winterslaap. De in het zomerhalfjaar in grotten verblijvende soorten overwinterende in grotten, de boombewonende soorten trekken naar het zuiden of overwinteren ook in grotten. Al deze soorten hebben zich in zoverre aan de mens aangepast dat ze gebouwen als vervanger van natuurlijke grotten zijn gaan gebruiken. Dit is een succesvolle strategie omdat daarmee het natuurlijke leefgebied in de loop van honderden jaren kon worden uitgebreid tot alle gebieden waar ondergrondse bebouwing aanwezig is voor het veilig houden van een winterslaap. Zonder ondergrondse bebouwing zouden boombewonende soorten als baardvleermuis, franjestaart en watervleermuis in Nederland waarschijnlijk buitengewoon zeldzaam zijn.

Landschapsgebruik door watervleermuizen
De Utrechtse Heuvelrug grenst bijna overal aan natte open landschappen met veel oppervlaktewater, moerasgebieden en natte poldergebieden. Ideale zomerhabitats voor de watervleermuis. In het zomerhalfjaar verblijven de vrouwtjes in grote kraamkolonies, waarin de jongen worden geboren. De mannetjes verblijven in kleinere groepen. Kolonies van beide sexen zijn meestal gevestigd in holle bomen. Vanuit deze kolonies gaan de dieren vroeg in de avond op jacht. Daarbij jagen ze vlak boven het wateroppervlakte op allerlei insecten en vlak onder het wateroppervlak levende waterdiertjes. In het najaar trekken de dieren naar de overwinteringplaatsen die vooral op hogere gronden zijn gelegen. Na een overgangsperiode gaan ze ongeveer in oktober in winterslaap, die tot in het vroege voorjaar duurt.

Watervleermuizen op de Vliegbasis Soesterberg
In februari 1997 zijn de eerste overwinterende watervleermuizen op de Vliegbasis Soesterberg aangetroffen. Deze waarneming bracht de natuurbeheerders van de vliegbasis op de gedachte te bezien of er ondergrondse bebouwing beschikbaar zou kunnen komen als winterverblijf voor vleermuizen. Een inventarisatie van buiten gebruik zijnde bebouwing bracht aan het licht dat ongeveer 30 ondergrondse bouwwerken geen militaire functie (meer) hadden. Het gaat hier vooral om kleine personeelsschuilplaatsen, bunkers en stoomkelders. De objecten werden zodanig aangepast dat vleermuizen er toegang toe hadden en dat de ruimtes ook voor wintertellingen op overwinterende vleermuizen konden worden onderzocht. Deze maatregel had buitengewone effecten. Het gebruik als overwinteringverblijf nam fors toe. Enkele verblijven werden al het eerste jaar ontdekt door watervleermuizen en in toenemende mate werden ook grootoorvleermuizen aangetroffen. Deze laatste soort verblijft in de winter bij voorkeur in bomen, maar tijdens vorstperiodes trekken ze naar beschikbare bebouwing. Dit zijn lokale dieren, zomer en winter leven grootoorvleermuizen binnen een gebied van maximaal enkele vierkante kilometers. Ze verplaatsen zich uitsluitend over korte afstanden.
In 1998 kwam een grote hoeveelheid duikerelementen beschikbaar. Hiervoor moest een nuttige bestemming worden gevonden, anders werden ze verwerkt tot betongranulaat voor de wegenbouw. De elementen kwamen beschikbaar voor een kunstmatig winterverblijf voor vleermuizen. De bouw vond in 1998 plaats, en een (kleinere) tweede in 2000. Ook deze objecten werden enthousiast gebruikt door vooral watervleermuizen. In februari 2009 werd voor het eerst de grens van 100 overwinterende vleermuizen in deze twee kunstmatige verblijven bereikt.

Iedere winter nam het gebruik van de ondergrondse objecten op de vliegbasis toe! Tot maar liefst 230 in 2008 en 2009 (zie tabel). De vraag wierp zich op waardoor een dergelijke toename werd veroorzaakt.

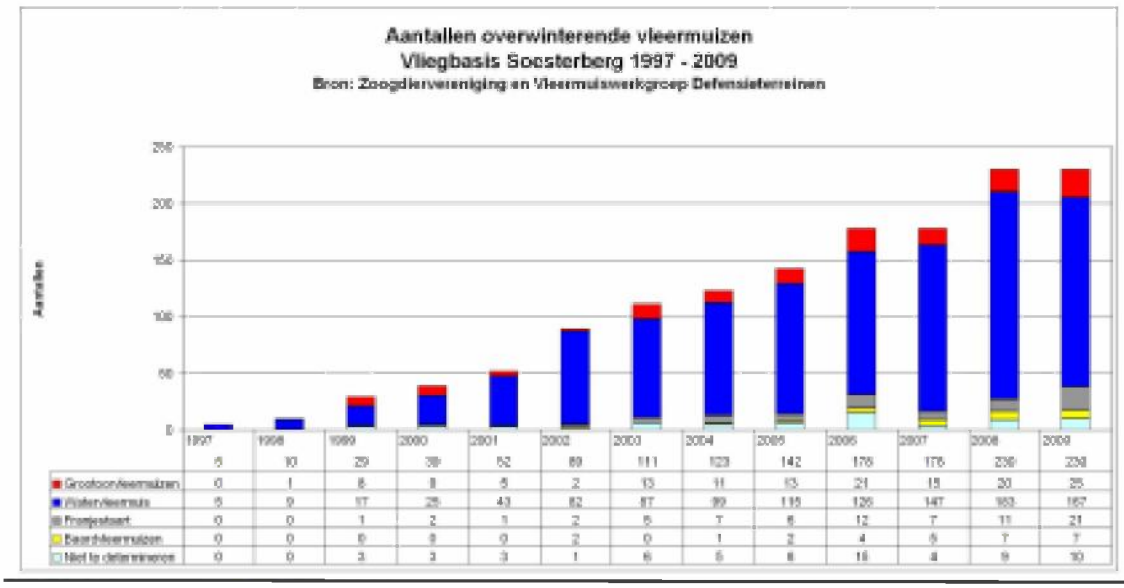

Deze ontwikkelingen deden zich niet alleen voor op de Vliegbasis Soesterberg. Ook op twee andere vliegvelden was een toename waarneembaar, zij het in mindere mate. Het antwoord op het waarom kon uiteindelijk worden gevonden door niet alleen de winterperiode te bekijken, maar ook de herfst. Alle soorten vleermuizen zijn sociale dieren. Ze gebruiken geluiden om met elkaar contact te houden en ze verblijven graag in gezelschap van soortgenoten. Dat geldt logischerwijs vooral voor de paarperiode die in de late herfst en de winter ligt. Vrouwtjes bezoeken daarbij de mannetjes die zich al in winterverblijven bevinden. Het zijn dus de mannetjes die een winterverblijf bezetten en door middel van geluid vrouwtjes wijzen op de aanwezigheid van een paringsbereid mannetje, en dus ook een winterverblijf. De ruime aanwezigheid van potentiële winterverblijven leidde tot een grote trefkans bij passerende mannetjes én vrouwtjes. Daardoor kon de omgeving van de Vliegbasis Soesterberg zich binnen enkele jaren ontwikkelen tot een belangrijk overwinteringsgebied van watervleermuizen, en in navolging ook voor enkele andere soorten die overwinteren in ondergrondse bebouwing. Gedurende deze jaren, en nog steeds, wordt een nieuw potentieel winterverblijf snel gevonden en in gebruik genomen door overwinterende vleermuizen. Deze ontwikkeling is af te lezen aan de resultaten van wintertellingen zoals de Zoogdiervereniging deze in het kader van nationale natuurmonitoring verzameld. In de vier kilometerhokken (100 vierkante kilometer) rond de Vliegbasis Soesterberg zijn in 1997 in totaal 124 overwinterende vleermuizen aangetroffen. In 2009 was dit aantal toegenomen tot ongeveer 390 tot maar liefst. Het aantal door vleermuizen gebruikte overwinteringsobjecten binnen dit onderzoeksgebied nam daarbij toe van 7 tot maar liefst 30. (Zie bijgaande 2 figuren 1997 en 2007).

Bruikbare kennis

Bij ruimtelijke ontwikkelingen worden projectontwikkelaars en overheden nogal eens geconfronteerd met de strikte bescherming van overwinteringlocaties van vleermuizen. Het ontbreken van ecologische kennis bemoeilijkt de zoektocht naar passende maatregelen, hetzij mitigerend, hetzij compenserend. Het inzicht dat soorten zoals de watervleermuis een rijk sociaal gedrag kennen en bovendien traditioneel zijn in het gebruik van verblijfplaatsen en vliegroutes kan helpen op de zoektocht naar passende maatregelen. Indien compenserende maatregelen moeten worden getroffen dan kan het raadzaam zijn om die in de nabijheid van andere winterverblijfplaatsen te plaatsen, waarmee het uiteindelijke resultaat meer kan worden dan de som der delen.

Fons Bongers
Dienst Vastgoed Defensie / Zoogdiervereniging /
Vleermuiswerkgroep Defensieterreinen

N.B. Dit artikel is juni 2009 verschenen in het Vakblad Bos, Natuur en Landschap. Voor de Vlen-nieuwsbrief is de versie iets aangepast.

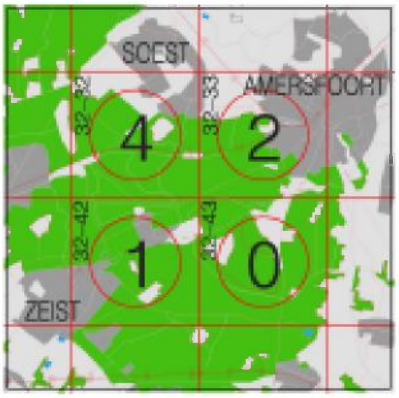

figuuur 3: 1997

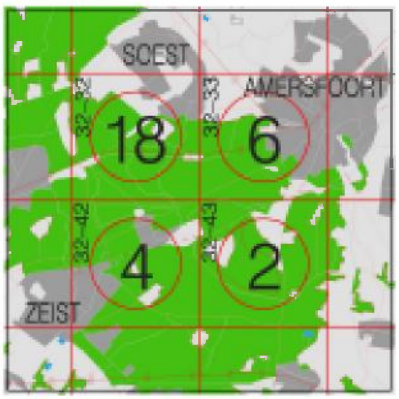

figuuur 4: 2007

Korte nieuwsberichten en andere wetenswaardigheden

Groen licht is niet beter voor de vleermuis
bron: SenterNovem, 29/09/10

Rijkswaterstaat laat onderzoek doen naar het effect van verschillende kleuren verlichting op vleermuizen. Uit een tussenresultaat blijkt dat groene verlichting niet beter scoort van witte. Geel licht is waarschijnlijk het meest vriendelijk voor vleermuizen.

De vleermuis is een bedreigde diersoort en mag dus niet zo maar door verlichting worden verstoord. Daarom wilde Rijkswaterstaat weten welk licht de vleermuizen niet verjaagt. De Zoogdiervereniging en het bedrijf LEDexpert hebben een experiment gedaan op de linkeroever van de Kuindervaart in de Noordoostpolder. Daar werden vijf eilandjes van piepschuim neergelegd, met elk een batrecorder. Ze meten steeds wat de kolonie van circa 40 meervleermuizen doet, als ze geconfroteerd worden met licht.

Eerder bleek al dat vleermuizen niet van wit licht houden, ze gingen aan de andere kant van de vaart vliegen. Ook groen licht blijkt niet favoriet. Waarschijnlijk is geel licht de beste optie: mensen kunnen er goed bij zien en vleermuizen hebben er het minst last van.

Knutsel vleermuizen ?
bron: www.vleermuis.net, nieuws

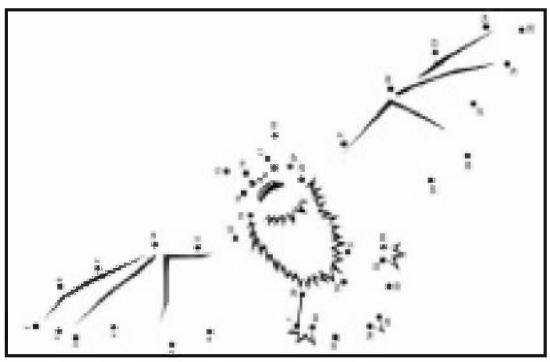

Nog niet genoeg vleermuizen gezien tijdens de nacht van de vleermuis? Op de website staan allerlei leuke vleermuis puzzels, kleurplaten en bouwplaten. Kijk op **www.vleermuis.net** onder downloads.

Rosse vleermuizen gefilmd in het Kralingse Bos
bron; www.vleermuis.org, by Bart Noort on jun.27, 2010, under Camerabeelden

De Zoogdierenwerkgroep Zuid-Holland heeft tijdens een ochteninventarisatie in het Kralingse Bos in Rotterdam 7 verblijfplaatsen met vleermuizen aangetroffen.

Dit jaar is voor het eerst een kolonie vleermuizen gevonden in het Kralingse bos tijdens een broedvogeltelling van Bureau Stadsnatuur Rotterdam. Door met een grotere groep mensen in de ochtend van 26 juni op pad te gaan zijn er nog zes bij gevonden.

In de avond van 26 juni 2010 heb ik deze beelden gemaakt bij één van de gevonden bomen; in dit geval een wilg met in totaal 28 uitvliegende rosse vleermuizen.

zie: **http://www.vleermuis.org/?p=94**

Agenda

Vleermuizen en lichthinder
Datum: 28 november 2010
Locatie: In het auditorium in het Graaf de Ferrarisgebouw, Koning Albert II-laan 20, 1000 Brussel

Aanmelden: antwoordkaart terug te sturen met de post of te faxen naar 02 553 81 05 of de nodige gegevens door te mailen naar sarah.roggeman@lne.vlaanderen.be

Organisatie: Agentschap voor Bos en Natuur
Informatie: Sarah Roggeman op 02 553 82 80 of sarah.roggeman@lne.vlaanderen.be

Beschrijving:
Na een algemene situering van het begrip lichthinder kan je enerzijds kiezen voor het technisch traject, waarbij de verlichting van de openbare ruimte concreet wordt besproken en tips gegeven worden om lichthinder te beperken.

Anderzijds kan je het effectentraject volgen waarbij dieper ingegaan wordt op de gevolgen van lichthinder voor fauna en flora en voor de maatschappij.

Net voor het slotmoment getuigen drie gemeentes of steden over hun ervaringen en projecten rond lichthinder.

Dit informatiemoment richt zich tot lokale besturen, ambtenaren van diverse beleidsdomeinen en –niveaus (gewest, provincies en gemeenten), licht- en vleermuisdeskundigen en andere geïnteresseerden.

Vlen-dag
Datum: zaterdag 30 oktober 2010
Informatie: volgt
Organisatie: Vleermuiswerkgroep Nederland
Beschrijving: de Vlen-dag is een dag vol lezingen over vleermuizen, vleermuisonderzoek en andere vleermuis-wetenswaardigheden. De Vlen-dag is ook een dag, waarop alle personen met interesse voor vleermuizen elkaar kunnen ontmoeten. Naast lezingen zijn er posters en een natuurboekenmarkt.

Opening Faunaflat
Datum: woensdag 3 november, 14.00 uur
Locatie: Gasfabriekterrein, Witterstraat
Organisatie: gemeente Assen

Beschrijving:
De Faunaflat is een uniek bouwwerk dat onderdak biedt aan diverse dieren en planten. Zo is de Faunaflat toegankelijk voor broedende vogels, vleermuizen, insecten en amfibieën. En misschien komen er in de toekomst bewoners waarvan wij op dit moment nog geen weet hebben. Met de bouw van de Faunaflat wil Assen onder meer natuur ontwikkelen en bevorderen.

Cursus vleermuizen en Planologie (3 dagen)
Datum: 3 t/m 17 november
Organisatie: Zoogdiervereniging
Locatie: Natuurplaza Nijmegen
Kosten: 900 eur. incl. cursusmateriaal, koffie, thee en lunch
Contact: Roline Eikelboom
E-mailadres: secretariaat@zoogdiervereniging.nl
Telefoon: 024 - 7410500
Website: www.zoogdiervereniging.nl

Doel
Cursisten beschikken na afronding van de cursus over actuele kennis van ecologie en landschapsgebruik van de Nederlandse vleermuizen, de wetgeving, vleermuis-inventarisatiemethoden en kunnen deze kennis inzetten in hun eigen situatie.

Doelgroep
De cursus is gericht op (veld)medewerkers van ecologische adviesbureaus, ecologen en projectleiders van m.e.r.-bureaus, en ecologen, projectleiders en planologen van overheden die met vleermuizen, ingrepen en wetgeving te maken krijgen. Doordat zowel opdrachtgevers als opdrachtnemers deelnemen ontstaat een unieke leersituatie.

Vernieuwde inhoud
Bij iedere cursus Vleermuizen en planologie wordt

Agenda *vervolg*

de inhoud aangepast aan de meest actuele inzichten en ontwikkelingen. Naast herziening van het toetsingskader van Dienst Regelingen (ontheffingen versus positieve afwijzing) worden in deze cursus ook de consequenties van de WABO ('omgevingsvergunning') belicht.

Cursusleiders
Herman Limpens, Johannes Regelink (Zoogdiervereniging)

** Bij voldoende aanmeldingen wordt, op een nader te bepalen datum in december, nog een cursus georganiseerd.*

Fledermauskundliches Tagungsprogramm und Mitgliederversammlung des AK Fledermäuse Sachsen-Anhalt e. V. 19.
Datum: 19-21 november 2010
Locatie: Schloss Mansfeld in Mansfeld
Organisatie: AK Fledermäuse Sachsen-Anhalt e. V. Kerstin Kraemer, Blumenthal 2, 39288 Burg-Blumenthal

Aanmelden: Kerstin Kraemer: Tel: 03921 2453 (nach 17:00 Uhr) oder 01520 1070620
Mail: kraemer-kerstin@web.de
Bernd Ohlendorf: Tel: 034651 29889(0)22

Informatie: Das komplette Programm mit organisatorischen Hinweisen (Übernachtungen, Verpflegung usw.) ist unter www.fledermaus-aksa.de veröffentlicht. Informationen zum Tagungsort unter: **www.schloss-mansfeld.de**

Beschrijving:
Das Programm ist auf der Internetseite unseres Vereins verfügbar: **www.fledermaus-aksa.de**
N.B. op zaterdag is er een presentatie van Johannes Regelink: *Die Wimpernfledermaus Myotis emarginatus in Limburg und Noord-Brabant*

Zoogdierexcursie
Datum: zaterdag 20 november 2010 om 10:00 uur
Locatie: -
Organisatie: Volksuniversiteit Lelystad
Informatie: zie www.vulelystad.nl

Beschrijving: Excursie waarbij gezocht wordt naar (sporen) van zoogdieren.
Gemaakt Door Zoogdieratlas Flevoland Op zaterdag 0 juli 2010 0:00

- advertentie -

BioQuip

Het adres voor vleermuisdetectors

Tevens veerunsters en zoogdiervallen

E. de Boer van Rijkstraat 13
2331 HH Leiden

tel.: 071 -531 49 79
fax: 071 -576 62 68
e-mail: bioquip@zonnet.nl
website: www.bioquip.nl

ook tijdens de avonduren bereikbaar

Adressen

Vleermuiswerkgroep Nederland
Secretaris: Anne Jifke Haarsma, tel: 06 - 16392155, Rijnlaan 153, 2105 XM Heemstede.
Publiciteit en Ledenadministratie: Saskia Roselaar, saskiaroselaar@hotmail.com.
Overige bestuursleden: René Janssen, tel: 06-45454914, Leonie de Kluys, tel: 06 - 41482817, Carolien van der Graaf, tel: 070 - 8892222, Annemieke Ouwehand, tel: 026-4951448, www.vleermuis.net, e-mail: vlen@vleermuis.net

Zoogdiervereniging
Radboud Universiteit, Natuurplaza (Mercator III), Toernooiveld 1, tel: 024-7410500, site: www.zoogdiervereniging.nl,
Wintertellingen: Vilmar Dijkstra, e-mail: v.dijkstra@vzoogdiervereniging.nl
Databankbeheerder: Martijn Vanoene zoogdier@zoogdiervereniging.nl of martijn.vanoene@zoogdiervereniging.nl

Provinciale Werkgroepen

Friesland: **Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF)**
Coördinator: Teddy Dolstra, tel: 0621 - 686354, Zuiderweg 10, 8395 KV Steggerda, e-mail: Suchbistenwurkgroep-fff@hetnet.nl

Groningen: **Vleermuiswerkgroep Groningen**
Contactpersoon: Klarissa Nienhuys, van Speykstraat 16, 9726 BL Groningen, 050-312 0741, e-mail: klnienhuys@zonnet.nl

Drenthe: **Vleermuiswerkgroep Drenthe (VLED)**
Provinciaal coördinator: Reinier Meijer, tel: 0592 - 372359, Zwartwatersweg 103, 9402 SM Assen, e-mail: vled@vzz.nl

Overijssel: **ZWG- Overijssel**
Secretariaat: p/a N & M Overijssel
Contactpersoon: Nico Driessen, tel: 038 - 4250960, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, e-mail: n.driessen@natuurmilieu.nl

Vleermuiswerkgroep Deventer
Contactpersoon: Tom Dekker Molenweg 69 7431BH Diepenveen, tel: 06 54623388, e-mail: tom@imd-ma.nl

Gelderland: **VLEGEL**
Secretaris: Hans Hartvelt, tel. 0318-430898, Lijsterbeslaan 7, 6721 CW Bennekom, e-mail: secretariaat@vlegel.org
Wintertellingen: Gerhard Glas, tel. 026-4432879

Flevoland:
Contactpersoon: Jeroen Reinhold, tel: 0320 - 231971, Archipel 35-44, 8224 HK Lelystad, e-mail: reinhold@landschapsbeheer.net

Noord-Holland: **NOZOS**
Contactpersoon: Joy de Wit, tel: 020 - 6974518, Veldhuizenstraat 82, 1106 DH Amsterdam, e-mail: wittrans@xs4all.nl

Gooise Vleermuiswerkgroep (GVW)
Contactpersoon: Paul Keuning, p.keuning@tiscali.nl website: www.gooivleer.tk

Zuid-Holland: **ZWG- ZH**
Contactpersoon: Kees Mostert, 015-2145073 Palamedestraat74, 2612 XS Delft, info@zwgzh.nl

Utrecht: **VLEU**
Contactpersoon: Eric Jansen, tel: 030 - 2722644, Vermeulenstraat 164, 3572 WT Utrecht, e-mail: eajansen@zonnet.nl
Monitoring: Zomer Bruijn, tel: 033 - 4622974), Nieuwstraat 23, 3811 JX Amersfoort

Noord-Brabant: **VWG-NB**
Contactpersoon: Fraqns Hijnen
Wintertellingen: René Janssen
Kastencoördinator: nog in te vullen
vleermuis.brabant@planet.nl

Vleermuisstichting Noord Brabant
Contactpersoon: Ad van Poppel, tel: 013 - 4552030, Griegstraat 449, 5011 HL Tilburg

Limburg: **ZWG-NHGL**
Contactpersoon / monitoring: Ludy Verheggen, tel: 043 - 3641166, Lijsterbeslaan 22, 6241 AN Bunde, e-mail ludy.verheggen@vzz.nl
Wintertellingen mergelgroeven: Jos Cobben, tel: 043 - 3252776
Netwerk Klachtenafhandeling IKL: Jan Kluskens, tel: 0475 - 386430

Zeeland: **ZWG- Zeeland**
Contactpersoon: Nanning-Jan Honingh (tel: 0113 - 548119) Schoondijksedijk 35, 4438 AE Driewegen, e-mail: nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl